

6. Франко І. Я. Зібрання творів: у 50 т. / Іван Франко. К. : Наук. думка, 1976. Т. 22: Повісті та оповідання (1904–1913). 1979. 519 с.
7. Шума Л. Етнічні стереотипи в науковій рецепції Івана Франка. *Народознавчі зошити*. 2017. № 6 (138). С. 1439-1445. / URL: <https://nz.lviv.ua/archiv/2017-6/18.pdf>
8. Шмега К. Діапазон гендерних зацікавлень Івана Франка: особистий досвід і творча рефлексія. *Українське літературознавство*. 2018. Випуск 83. С. 137–146. / URL: <http://institutes.lnu.edu.ua/franko/wp-content/uploads/sites/7/2020/01/literaturoznavsno-83-1-137-146.pdf>
9. Фоменко В. Г. Українська урбаністична проза ХХ століття: еволюція, проблематика, поетика. Дис. ... д-ра філол. наук. Луганськ, 2008. 378 с.
10. Фицик І.Д. Культурний простір російського міста ХІХ ст. як об'єкт пізнання. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки*. 2021. Том 32 (71) № 2 С. 138-144. / URL: https://www.hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/2_2021/21.pdf
11. Гребеньова В., Жмуд Н., Коляструк О., Войнаовський А. Соціокультурна ідентичність вінницької області як складова культурного ландшафту краю (за результатами польових досліджень) // *Revista de Etnologie și Culturologie*. Вип.30.С.78-87.

Тетяна Пірус

З ІСТОРІЇ СЕЛА РАХНИ ЛІСОВІ ТУЛЬЧИНСЬКОГО РАЙОНУ ВІННИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ: МАЛОВІДОМІЙ ГОЛОД У 1925 Р.

У статті розкриваються та аналізуються архівні документи та матеріали, що дають підстави стверджувати про голод у селі Рахні-Лісові у 1925 році, який був спричинений частково природними умовами та насильницькою політикою совєтської влади.

Ключові слова: голод, Рахні-Лісові, селянство.

Tetiana Pirus

FROM THE HISTORY OF RAKHNY-LISOVI VILLAGE OF TYLCHYN DISTRICT OF VINNYTSIA REGION: THE OBSCURE FAMINE OF 1925

The article discloses and analyses archival documents and materials that create grounds for allegation of a famine in Rakhny-Lisovi village in 1925 caused partially by natural conditions and exstortionate politics of the soviet authorities.

Key words: famine, RakhnyLisovi, peasantry.

Вперше про невідомий голод на Поділлі у 1925 році написав історик, професор ВДПУ ім. М. Коцюбинського Ілля Гаврилович Шульга. У його дослідженні «Голод на Поділлі» подано важливу інформацію про закриті архівні матеріали 20-40-х років, у яких висвітлена вся трагедія подільського селянства. Автор книги, на підставі аналізу багатьох архівних документів, зробив висновки: «...в

1925 р. голод охопив усю територію Поділля. Таких страшних наслідків, як в 1933 р., не було. Проте зафіксовані випадки опухання і смерті серед незаможників. Прийшов він також у колгоспи, комуни, де, як стверджували документи, «господарство ведеться кепсько, без всякого ладу і сівозміни» [1, с. 24]. За висновками професора Шульги І. Г.: «Голод 1925 р. виник на Поділлі не тільки внаслідок стихійного лиха – посухи. Його спричинила і насильницька політика влади» [2, с. 26].

І. П. Гуменюк, архівіст І категорії відділу інформації і використання документів Державного архіву Вінницької області висвітлює у своїй статті маловідомий голод на півдні Вінниччини та визначає його хронологічні рамки як 1925-1926 рр. [3].

Метою нашого дослідження є вивчення питання наявності голоду в селі Рахни-Лісові Тульчинського району у 1925 році.

Сьогодні про голод у селі Рахни-Лісові у 1925 році не залишилось записаних свідчень. Чи збережена історична пам'ять для нащадків про голодомор у 1932-1933 рр. та повоєнний голод 1947 року? На даний час у селі відсутні пам'ятні знаки у тих місцях, де були масові поховання померлих підчас голодомору 1932-1933 років. На жаль, переважна більшість тих, хто помер у ті страшні часи, залишились безіменними. Не згадується село Рахни-Лісові у Національній книзі пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 р. в Україні [3]. На думку автора, замовчування наслідків Голодомору у Рахнах-Лісових та відсутність пам'ятних знаків у місцях масових поховань рахнян є свідомими діями влади проти місцевого населення, яке чинило їй спротив у 20-30 рр. минулого століття.

Одним із таких рахнян був Черногуз Леонтій Сергійович – повстанський отаман, уродженець села Рахни-Лісові (тепер - Тульчинського району Вінницької області). Його повстанський загін утворився влітку 1920 року, а чисельність на початок лютого 1921 р. складала 25-30 кінних (за іншими даними – 60), при 2 кулеметах. Загін переховувався в лісах на межі Брацлавського та Ямпільського повітів. Отаман Черногуз був убитий біля залізничної станції Рахни-Лісові співробітником ЧК 10.02.1921 р. [4, с. 190].

Влада дуже швидко помстилась місцевому населенню за підтримку загону Черногуза. У квітні 1921 р. у доповідній записці до Подільського губвиконкому село Рахни-Лісові було оголошено «красным» - «за выполнение разверстки свыше 100%» [5, арк. 135]. Скільки відсотків понад норму було відібрано у селян, у записці не вказано.

Після встановлення радянської влади у селі, з грудня 1920 року почав функціонувати дитячий притулок. А вже у 1923 р. у ньому було 42 дитини, яких привезли до Рахнів-Лісових із голодних районів Казанської губернії (25 дітей), Царицина та Царицинської губернії (7 дітей), Донської області (3 дітей), Тамбовської губернії (1 дитина), Самарської губернії (1 дитина), Одеси (1 дитина), Гродненської

губернії (1 дитина), не встановлено (1 дитина). Лише двоє дітей, які на той час проживали у притулку, були із однієї сім'ї із Рахнів- Лісових [6, с. 120-123].

Упродовж наступних чотирьох років економічне становище селян лише погіршувалось. Про складну ситуацію в Рахнах-Лісових свідчить допис «Біженці», який був надрукований у щоденній газеті Вінницького Подільського Губкому КП(б)У, Губвиконкому та Губпрофради «Вінницький край» 30 січня 1925 року. (Поруч із дописом - малюнок хати із вивіскою «К.Н.С.», із якої втікає чоловік – прим. авт.): «Краще б їх назвали «втікачі», бо один за одним із села втікають. Взагалі, ця історія темна й незрозуміла.

Обрали незаможники в Рахнах-Лісових (Тульчинського окр.) голову. Як він там справлявся, чи добре, чи зле – сількор Тягнирядно не пише, але пише, що побув цей голова трохи та й втік.

Обрали другого. Казали про нього, що людина гарна й працююча. Може й справді так, але з діла переконатись ніяк не можна, бо й цей втік.

Обрали третього. Але хто може бути певним, що й цей не втіче? Хіба приставити до нього двох вартових? Голова лягає спати – й вони коло нього, голова пішов за клуню – й вони за ним. Спосіб вірний, тільки мороки багато». [7]

Сьогодні у селі немає корінних мешканців, які були свідками голоду і голодомору. Залишають земний світ жителі села, які почули про голод у Рахнах-Лісових від своїх рідних, близьких, сусідів, односельців. У 2023 році у селі Рахни-Лісові проживало 4900 осіб. Переважна більшість із них сьогодні – це вихідці із сусідніх сіл, областей України чи колишнього СРСР. У селі проживали особи, кого дітьми переселили до Рахнів-Лісових у 1921 році із Казанської та інших губерній під час голоду у Поволжі. Проживають у селі нащадки тих уродженців Росії - російськомовних військовослужбовців із розташованої у селі військової частини, хто одружився із рахнянками у післявоєнний період. Для більшості із них історія села невідома чи маловідома [8].

У книзі «Рахни-Лісові – яблунева перлина Поділля» про голод 1925 року є лише одне речення: « ... голод 1925 року (маловідомий дотепер), викликаний неурожаєм та надмірним оподаткуванням селянства, у Рахнах-Лісових, залишив по собі певний слід» [9, с. 128].

Водночас у Державному архіві Вінницької області зберігаються документи – протоколи засідань президії Подгубвиконкому, об'єднаних нарад членів окружного, райвиконкомів, доповіді Тульчинського окружного виконавчого комітету – і вони свідчать про голод у окрузі у 1925 році. Документи охоплюють період з 13 травня 1925 року по 5 серпня 1925 року. У протоколі розширеної наради членів ОВК, голів РВК та адміністраторів цукроварень Тульчинської округи від 14 травня 1925 р. є констатація того, що недоїдання в окрузі прийняло гострий характер [10, арк. 36]. У документі Тульчинського ОВК із позначкою

«пильно/ таємно» до Губвиконкому від 18 травня 1925 р. зазначено: «... в круглих цифрах кількість недоїдаючих дітей 40.000 та на кожну дитину 8 копійок в день, сума необхідна в місяць буде складати в 96.000 карбованців. Приймаючи на увагу, що зазначена сума при наших економічних умовах з'являється дуже тяжкою, та до того ж існування харчевень необхідно не на один місяць, а мінімум на 1-1/2-2 місяці, то навіть коли обмежитись витратою на 50% - то окрвиконкому все ж таке необхідно асигнувати 72.000. ... Торкаючись, хоча б часткової допомоги недоїдачому дорослому населенню, якого нараховується 60.000 чоловік, то ОВК знаходить необхідним клопотати про терміновий відпуск кредиту з розрахунку 1 пуда на чоловіка на місяць, що складає 60.000 пудів зерна або 150.000 карбованців» [11, арк. 39].

У документах за травень 1925 року ще наявні повідомлення про «недоїдання населення» Шпиківського району. Важлива інформація знаходиться у розгорнутій відомості Шпиківського райвиконкому (19 позицій) по стану на 14 травня 1925 р. У ній наведені дані про ситуацію в 11 селах району, зокрема у Рахнах-Лісових. На 14 травня 1925 р. у Рахнах- Лісових було 973 двори, де проживало 4100 осіб. Недоїдання було зафіксовано у 389 сім'ях, що нараховували 1640 осіб. А саме: кількість дітей із них – 376 (у віці до 3-х років), 321 (у віці від 3-х до 12 років), працездатних дорослих осіб чоловічої статі – 323, непрацездатних дорослих осіб чоловічої статі – 49; працездатних дорослих осіб жіночої статі – 457, непрацездатних дорослих осіб жіночої статі – 14. В окремій графі вказано, що 150 сімей селян, які недоїдають, проводять посівну буряків для цукрових заводів. Не зафіксовано інших побічних заробітків, окрім «поденної роботи». Серед інших даних – запис «Закабальовання 25%, розвинено крадіжки, розвинено жебрацтво. Запис в останній графі таблиці про закабальовання – найвищий показник серед 11 населених пунктів Шпиківського району. Серед усіх сіл району найбільше недоїдаючих було у Рахнах-Лісових – 1640 осіб [12, арк. 33].

У протоколах має місце констатація: «Відсутність коштів не дала змоги допомогти дорослому недоїдаючому населенню, хоча в цьому була надзвичайна потреба». Однак, згодом збільшується кількість документів, які свідчать: «Зараз стан недоїдання в окрузі стоїть надзвичайно гостро, як серед дорослого, так і серед дитячого населення. Недоїдання фактично переходить в голодування... В деяких районах населення вже їсть макух, траву та коріння. Маються опухання від голоду» [13, арк. 122].

На травень 1925 року у документах зафіксовано «недоїдання» у селах Попелівка (281 дитина) та Следі (200 дітей). 6 червня Шпиківський райвиконком (таємно) повідомляв до окрвиконкому (м. Тульчин): «В Шпиківському районі відкрито харчові дитячі пункти в селах Попелівка (на 100 дітей) і в с. Следях (на 100 дітей). Ці села

віднесено до категорії найбільш недоїдаючих. Степень недоїдання 60%. Настрій сумний» [13, арк. 97].

Про перебування дітей рахнян у місцевому притулку в голодний 1925 р. відомостей немає. Немає також даних про відкриття у селі дитячого харчового пункту, якого дуже потребували, згідно офіційних даних, 697 дітей у Рахнах-Лісових. Ймовірно, що советська влада вирішила помститися родинам селян, які чинили їй спротив у 1920-1921 рр.

Влітку 1925 року у документах дедалі частіше з'являється термін «голод». До редакції газети «Червоний край» (у період від 20 червня по 5 липня 1925 року) надійшли два дописи про реальний стан у сусідньому із Рахнами-Лісовими селі Винокурня. Із першого допису: «Голодуюче населення почало було жати зелене жито, яке після примушено було викидати, як зовсім негоже. Живуть за бур'яном, ягідьми та суницями. Умови сприятливі для поширення різних хвороб. с. Винокурня, Тульчинськ. Окр. сількор Майданюк. Згідно: Інформстат». У другому дописі подано інформацію про загострення ситуації у с. Винокурня: «Приватні крамарі вимагають за хліб неймовірні ціни. До останнього селянство ставиться вороже. Ходять чутки, що щоб держава видала закона про заборону приватним крамарам скупівлі хліба. Цими чутками село. с. Винокурня, Тульчинськ, окр. сількор Майданюк. Згідно: інформстат» [14, арк. 154.]

Із березня 1925 року з великими труднощами проводилась робота по землевпорядкуванню. Про це відомо із заяви до заврайземлеуправління Шпиківського РВК. [15, арк. 114]. Ця робота була перервана голодом, масштаби якого зростали щомісяця. Селяни потрапили в кабальні умови: вони змушені були продавати робочу худобу, насіння для посівів, щоб хоч якось вижити. На роботу в цукроварні брали переважно недоїдаюче населення. Але на початку та упродовж 1926 р. до питання про землевпорядкування повернулись знову, про що свідчать протоколи засідань (і витяги з них) райземвідділу. На 19 травня 1926 року у Рахнах-Лісових було обліковано 1079,01 десятини землі (924,24 десятини орної землі та 154,77 десятини – садибної) [16, арк. 91зв.]. Перепис господарів та членів їх сім'ї у селі передбачав не лише кількість осіб. У ньому також була введена графа про наявність орної та садибної землі, якою володів господар. Серед господарів – «голова двору» – названі: господарі – чоловіки; господарі – жінки; сини, які жили з мамою. Метою дій влади було негайне оподаткування наявної землі у кожній селянській сім'ї. Продовження землевпорядкування у Рахнах-Лісових спричинило чимало спірних питань. Про це свідчать матеріали Шпиківської районної судово-земельної комісії [17].

Наслідки голоду 1925 року у селі стали дуже помітними вже наступного року. За даними перепису населення 1926 р., у Рахнах-Лісових зафіксовано зменшення кількості населення із 4100 до 3738 осіб, а також зменшення кількості дворів – із 973 до 933 [18, с. 80].

Таким чином, виявлені на даний час архівні документи дають підстави зробити висновок, що у 1925 році у Рахнах-Лісових був голод. Він став зброєю, яку советська влада спрямувала проти селян, щоб знищити непокірних та встановити свою диктатуру. Голод 1925 р. передував голодомору у Рахнах-Лісових, який розпочався через сім років.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Шульга І. Г. Голод на Поділлі. Вінниця: Континент-ПРИМ. 1993. 224 с.
2. Там само, с. 26.
3. Гуменюк І. Маловідомий голод 1925-1926 рр. на півдні Вінниччини (за матеріалами Державного архіву Вінницької області) // Вінниччина: минуле та сьогодення. Краєзнавчі дослідження. Матеріали XXXV Вінницької Всеукраїнської наукової історико-краєзнавчої конференції. 10 листопада 2023 р. / ред. кол.: Ю. А. Зінко (відп. Редактор), С. Ю. Юзвук, В. О. Гребеньова (відп. секр.) та ін. Вінниця, 2023. С. 75-79.
4. Національна книга пам'яті жертв Голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Вінницька область / Обласна редколегія: голова Л. М. Спірідонова, заступники голови: В. П. Лациба, С. С. Нешик та ін. Автори-упорядники: В. П. Лациба (керівник), В. В. Вижга, П. М. Кравченко, І. П. Мельничук, В. І. Петренко, Р. Ю. Подкур. Вінниця: ДП «ДФК», 2008. 1314 с.
5. Завальнюк К. В. Провісники волі. Науково-довідкове видання. Літин: Видавець «Літинська райдрукарня», 2005. 352 с.
6. Державний архів Вінницької області (далі – ДАВіО), Ф. Р-925, оп. 8, спр. 56.
7. Нагребецький А. Н. Рахни-Лісові – Яблунева перлина Поділля. Вінниця : ПП Балюк І.Б, 2014. 512 с.
8. Газета «Червоний край», 30 січня 1925 року.
9. Запис автора 17 вересня 2004 р. від Пірус Марії Макарівни, 1932 р. н., уродженки села Рахни-Лісові Тульчинського району Вінницької області.
10. Нагребецький А. Н. Рахни-Лісові – Яблунева перлина Поділля. – Вінниця: ПП Балюк І.Б, 2014. 512 с.
11. ДАВіО, Ф. Р-93, оп. 1, спр. 321.
12. Там само.
13. Там само.
14. Там само.
15. Там само.
16. Там само.
17. ДАВіО, Ф. Р-2232, оп. 9, спр. 6.
18. ДАВіО, Ф. Р-2236, оп. 2, спр. 6.
19. ДАВіО, Ф. Р-2231, оп. 2.